

Het ontstaan der schuttersgilden op het platteland van Noord-Brabant

(door DRS. J. Lijten)

Nog altijd doen beweringen en veronderstellingen de ronde over het ontstaan van de schuttersgilden, zonder dat daarvoor enige argumentatie van belang wordt aangedragen. Het lijkt daarom nuttig te pogen enigszins dieper door te dringen in de historische situatie, zoals die uit de oudst beschikbare gegevens naar voren komt.

Het begrip gilde

In ons spraakgebruik wordt het woord 'gilde' gehanteerd als een technische term voor in de middeleeuwen ontstane schutters- en ambachtsgilden. We moeten echter in het oog houden, dat in de tijd van hun ontstaan en in de eerste eeuwen van hun bestaan het woord 'gilde' nog geen technische term was in de zin waarin wij dat woord momenteel gebruiken, maar het begrip was voor hetgeen wij thans 'vereniging' noemen: een samenwerkingsverband van meerdere personen op vrijwillige basis met enige - zeker in het begin primitieve - organisatievorm. Vermoedelijk is het woord 'gilde' afkomstig van de (geringe) contributie die men betaalde. 'Gelden' had in het Middelnederlands de betekenis van 'betalen' of 'schuldig zijn'.

Het woord 'gilde' werd in het Latijn weergegeven als 'confraternitas' wat in de meest letterlijke vertaling 'broederschap' betekent, een woord dat door sommige gilden - zoals in Oirschot dat van O.L. Vrouw - nog steeds in hun officiële naam wordt gevoerd.

Het begrip 'schutter'

In ons woordgebruik is een schutter iemand, die schiet. Nu komt het woord 'schutter' in de middeleeuwen ook nog voor in een totaal andere betekenis. Bij de uitgifte van gemene gronden werd dikwijls bepaald, dat de geburen het recht kregen om vreemd vee dat op hun gebied werd aangetroffen, te 'schutten', dit is op te sluiten in een schutskooi, totdat de eigenaar de vastgestelde boete betaald had. Degene die daarvoor was aangesteld heette 'de schutter'. Hij was dus iemand, die vreemd vee opsloot.¹⁾ Deze praktijk heeft tot in de achttiende eeuw bestaan en de betiteling 'schutter' leeft nog voort in een bijna vergeten bijnaam.

Nu kan het woord 'schutten' ook nog gebruikt worden in de betekenis van beschutten, zoals nog heden ten dage in de naam 'Heemschut', zodat vooral in de volksetymologie gemakkelijk begripsverwarring kan ontstaan.

In het bijzonder de naam 'schuts' als volkse afkorting voor schutterij, dat is schietgezelschap, kan doen denken aan een beschuttende taak van de schutters zonder dat daarvoor overigens ooit een concrete argumentatie is aangedragen, terwijl wij het woord 'schutter' in de betekenis van 'iemand die beschut' nooit zijn tegengestoken. We zullen dus in het oog moeten houden, of uit de vroegste historische gegevens betreffende de schuttersgilden enige aanwijzing voor den dag komt voor enige beschuttende taak.

De ambachtsgilden

Ter verduidelijking van de begrippen zal het goed zijn nog enige aandacht te besteden aan de middeleeuwse ambachtsgilden. Onder invloed van de pauselijke encyclieken 'Rerum novarum' en 'Quadragesimo anno', die de idee van de klassenstrijd afwezen en daartegenover het ideaal stelden van een organisch opgebouwde maatschappij, is vooral in katholieke kringen het ideaal gegroeid van een corporatistische maatschappij, waarin de verschillende beroepsgroepen met een zo groot mogelijke eigen bevoegdheid zouden samenwerken tot de opbouw van een evenwichtige gemeenschap. Kampioen in Nederland voor deze gedachte was de in Oirschot geboren professor Dr. C. Romme, die niet alleen streefde naar een corporatieve maatschappij maar ook naar een corporatief opgebouwde staat.²⁾ In dit verband werden de middeleeuwse ambachtsgilden nogal eens als ideaal voorgesteld, waarbij de positieve kanten van deze organisaties werden benadrukt en de negatieve verzwegen. Positieve kanten waren het bevorderen van een goede vakopleiding, het afleveren van goed werk en het uitsluiten van oneerlijke concurrentie. Negatief was het kweken van een gesloten kaste- systeem maar vooral het hardnekkig streven van bijvoorbeeld de Bossche ambachtsgilden, om de uitoefening van hun vak te monopoliseren voor de stad en onmogelijk te maken in de dorpen van heel de Meierij. In de dorpen hebben dan ook praktisch geen ambachtsgilden bestaan en in Oirschot waren ze verboden.³⁾

De historische situatie

Na de levensgrote crisis van de Investituurstrijd, die in principe werd afgesloten met het compromis, dat werd vastgelegd in het concordaat van Worms (1122), ontwikkelde zich een langzaam herstel van het godsdienstig leven in West-Europa. In het institutionele vlak - en daar beschikken we over de meeste, zij het nog fragmentarische gegevens - uitte zich dat in de oprichting van kloosters, kapittels en kerkelijke fundaties. Wat de kloosters betreft werd deze tijd gekenmerkt door het ontstaan en de verspreiding van de zogenaamde bedelorden, voornamelijk Franciscanen en Dominicanen, die het kloosterleven combineerden met de prediking voor het volk, waaraan grote behoefte bestond vanwege de vergaande godsdienstige onwetendheid.

Met de oprichting van kapittels beoogde men de officiële kerkelijke eredienst meer luister bij te zetten. Hun taak was het de kerkelijke getijden (gebeden verspreid over dag en nacht) en de dagelijks gezongen hoogmis plechtig te verzorgen, wat een bijna volledige dagtaak inhield. Bij deze kapittels is onderscheid te maken tussen reguliere, die onder een kloosterlijke regel en in een kloosterlijke gemeenschap leefden, en seculiere, gevormd door wereldlijke geestelijken die niet in gemeenschap leefden. In onze omgeving dateren uit die tijd de reguliere kapittels of abdijen van Berne, Postel, Averbode en Tongerlo.

Wat de seculiere kapittels betreft, bestonden er in Noord-Brabant sedert onheugelijke tijden vier: Oirschot, Sint-Oedenrode, Hilvarenbeek en Alem. Dit laatste is in de vijftiende eeuw geruisloos verdwenen. Daarnaast werden in de veertiende en vijftiende eeuw de volgende kapittels opgericht: Breda 1303, Dussen 1306, Grave 1308, Geertruidenberg 1310, Heusden 1355, Steenbergen 1363, 's-Hertogenbosch 1366, Eindhoven 1399, Bergen op Zoom 1442 en Boxtel 1493.4)

Het is begrijpelijk dat de oprichting van een kapittel een kostbare zaak was. Er moest immers gezorgd worden voor een stichting die het levensonderhoud van meerdere geestelijken kon garanderen. Enkel uiterst kapitaalkrachtige personen of instellingen waren in staat om een dergelijk instituut te realiseren.

Een eenvoudiger mogelijkheid tot het bevorderen van de eredienst was het vormen van een stichting tot het doen opdragen van Missen.

Kerkelijke fundaties

Toch was ook het oprichten van een dergelijke fundatie alleen voor enkele welgestelden weggelegd. Voor het aanduiden van zo'n fundatie werden verschillende namen gebezigd. Deze verschillende benamingen zullen ons duidelijk worden, wanneer we het tot stand komen van een fundatie nader beschouwen.

De bedoeling van de te bespreken fundaties of stichtingen was het één of meermalen per week doen opdragen van Missen. Daartoe werd door de stichter een bepaald kapitaal verzelfstandigd tot een stichting, waarvan de opbrengst zou dienen tot (gedeeltelijk) levensonderhoud van de priester, die werd aangewezen om deze Mis(sen) op te dragen. Het kapitaal kon bestaan in onroerend goed maar bestond meestal in jaarpachten of -renten, die uit bepaalde goederen betaald moesten worden. Wij zouden het hypothecaire vorderingen noemen. Deze fundaties konden beneficiëes of officies zijn. Zij waren beneficie, indien het genot van de stichting in principe voor het leven van een bepaalde priester werd toegekend, anders waren zij een officie. De priester aan wie zo'n beneficie of officie werd toegewezen, werd meestal rector genoemd, maar in de context van een grotere kerk zoals in Oirschot werden deze rectoren ook kapelaans genoemd, echter in een andere zin dan ons voor ogen staat, want aan de functie als zodanig was geen zielzorg verbonden. Wel moesten de kapelaans in Oirschot - en dat waren er ruim twintig - deelnemen aan de kerkelijke getijden van het kapittel, waardoor zij een ongeveer veertig uren werkweek hadden.

Deze fundaties waren verbonden aan een bepaald altaar, dat dikwijls met het oog op de te stichten fundatie werd opgericht. De fundatie werd daarom in de volksmond aangeduid als b.v. het altaar van Sint Joris. Aan een altaar konden meerdere fundaties verbonden zijn, ook ter ere van meerdere heiligen. Dit zal soms onderscheidingsproblemen meebrengen. Een fundatie bracht de verplichting mee tot het opdragen van twee of drie tot zeven of soms maar één Mis in de week. Een priester kon dus rector zijn van twee of drie fundaties of altaren.

Nu was voor de meeste particulieren ook het stichten van een fundatie financieel onmogelijk. Hier deden zich meerdere mogelijkheden voor:

1. Sommige mensen voelden zich verbonden met de fundatie die door een verre oom gemaakt was en beschouwden die als hun fundatie. Hierbij moeten we bedenken, dat familierelaties in die tijd zeer sterk waren en tot verdere graden van verwantschap dan tegenwoordig werden gecultiveerd, en bovendien, dat familieleden dikwijls ook burens waren.
2. Een groepje familieleden of burens stak de hoofden bijeen om gezamenlijk een priester een stipendium te bezorgen voor het opdragen van een wekelijkse Mis (of meerdere), dikwijls zonder dat daar aanvankelijk een officieel karakter aan werd gegeven.
3. De groep die met mogelijkheid 2 begonnen is, kwam gezamenlijk tot de officiële stichting van een fundatie of de officiële oprichting van een kerkelijke broederschap tot opluistering van de kerkelijke eredienst door het doen opdragen van Missen of anderszins. Hierbij konden stichting van fundatie en broederschap ook samengaan.
4. a. Aansluitend bij mogelijkheid 1 ontwikkelde zich uit deze groep een kerkelijke broederschap of
b. werd door een van de familieleden nog een tweede fundatie gesticht.
c. Aansluitend bij mogelijkheid 2 (en 3) kwam een van de familieleden tot de officiële stichting van een (bijkomende) fundatie.

Nu zijn er helaas weinig stichtingsakten van fundaties in originali of in afschrift bewaard gebleven. Zelfs bij de oude kapittels van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode is de oogst ontstellend schaars. Oirschot vormt hier een gelukkige uitzondering. Van 14 Misfundaties bleven de oprichtingsakten in originali of in afschrift bewaard en bovendien vonden we van meerdere andere Misfundaties nog gegevens in het rijke Oirschotse archief.

We zullen eerst wat Oirschot betreft in chronologische orde die fundaties bespreken, waarvan de oprichting bekend is, en daarna de uit anderen hoofde bekende fundaties. Bij elke fundatie zullen we nagaan, of er enig verband te ontdekken is met een of andere groepering volgens de vier beschreven mogelijkheden en ook of er enig verband bestaat tussen deze groeperingen en enig nog bestaand of verdwenen schuttersgilde.

Naar aanleiding van de in Oirschot gevonden gegevens zullen we dan voor Noord- Brabant trachten na te gaan, of uit de weinige beschikbare gegevens enige relatie te ontdekken is tussen een Misfundatie of altaar of kerkelijke broederschap en enig nog bekend of verdwenen schuttersgilde, daarbij steeds uitziende naar aanwijzingen voor enige beschermende functie van een schuttersgilde.

De gedateerde Oirschotse Misfundaties

1. De fundatie van Jordaan Brant van Straten 1400.05.02. Deze priester van Oirschotse afkomst had meerdere belangrijke beneficiëes weten te verkrijgen. Hij was kanunnik van het kapittel van Sint Jan te Luik, waar hij metterdaad functioneerde, maar daarnaast had hij nog een benoeming weten te verkrijgen als kanunnik van het kapittel van Sint Maarten te Luik en van Sint Odulphus te Borgloon en van pastoor te Neerpelt, zodat hij een rijk inkomen had. Hij overleed in 1395.5) In zijn testament had hij bepaald, dat aan de (eerste) Oirschotse Sint-Petruskerk een nieuwe kapel moest worden gebouwd met een altaar, waaraan dagelijks een vroegmis moest worden gecelebreerd door een jaarpriester, die daartoe door het kapittel zou worden aangewezen. Vijf jaar later was deze kapel voltooid en werd de fundatie d.d. 1400.05.02 door het kapittel goedgekeurd.6) Op dezelfde dag werd door het kapittel met de regenten van Oirschot de nieuwgebouwde kapel geïncorporeerd bij de kerkfabriek.7) Aangezien de bijkomende voorzieningen enig inzicht geven in de bedoeling van dergelijke fundaties, willen wij die kort opsommen. De fundator schonk aan het altaar een kelk, een missaal, ornamenten (waaronder vermoedelijk kandelaars begrepen zijn) altaardwalen en overige benodigdheden. Naast het inkomen van de celebrerende priester stelde hij ook een vergoeding vast voor de koster, opdat deze de altaarbenodigdheden goed zou onderhouden en zou luiden bij de viering van het jaargetijde voor de fondateur.6) In 1497 vonden we een akte, waarbij deze fundatie een jaarpacht kocht, waar ook blijkt, dat secretaris Cornelis Smeeds toen de financiële belangen van de fundatie behartigde.8) Uit een vermelding in 1526 blijkt, dat er op dit altaar een tweede fundatie gesticht was, zonder dat duidelijk wordt, of dit door een bepaalde persoon of door een groepering was gedaan.9) Wij zullen hierop nader ingaan bij nr. 11.
2. Het beneficium van Sint Brigida in de Mariakapel 1426.10.05. D.d. 1387.02.04 verleende hertogin Johanna aan het Oirschotse kapittel het privilege om een roedrager te mogen aanstellen.10) De roedrager was de officiële bode en ceremoniemeester van het kapittel, die bij de uitoefening van zijn functie een staf (roe) als onderscheidingsteken droeg. De eerste roedrager was Jan van den Doeren afkomstig uit Aarschot, die clericus was maar geen wijding had ontvangen. Als clericus was hij ongehuwd, maar hij had twee zoons bij zijn huishoudster. De fundatie wordt wijdlopig beschreven in een brief van de stichter aan het kapittel, dat daaraan zijn goedkeuring hecht. I I) De rector zal per week 3 Missen opdragen en jaarlijks het jaargetijde houden voor de stichter en diens familie en vrienden met een dertigste (Missen op 30 achtereenvolgende dagen). Als eerste rector presenteert hij zijn zoon Jan. Tekenend is, dat de stichter, die klaarblijkelijk het celibaat niet steeds had onderhouden, een aparte bepaling opneemt, dat een rector die het celibaat overtreedt, geen inkomsten uit de fundatie mag krijgen.12) Ook bij deze fundatie wordt een kelk, een missaal en andere altaarbenodigdheden geschonken, terwijl de rector opdracht krijgt deze keurig te onderhouden. Het altaar van Sint Brigida in de Mariakapel vonden wij herhaaldelijk vermeld in het Oirschotse schepensprotocol, zonder dat overigens enige aanwijzing verscheen, dat zich rond dit altaar een groepering gevormd had.13)
3. Het beneficium van de Allerheiligste Drie-eenheid 1437.07.08. Stichter van dit beneficium was de priester van Oirschotse afkomst, Petrus de Crom, deken van het kapittel van Sint Jan te 's-Hertogenbosch. Hij had ook het altaar doen oprichten ter ere van de H. Drie-eenheid, de apostelen Petrus en Johannes en Sint Odulphus 'ter vermeerdering van de goddelijke erediense.14) In 1450 deed Petrus de Crom afstand van zijn dekenaat om in te treden in het klooster Coudewater te Rosmalen. Hij verhoogde toen de bezittingen van het beneficium en bepaalde, dat er twee rectoren zouden zijn, die om beurten de dagelijks vroegmis aan dit altaar zouden doen. Ook deze stichter schonk aan het altaar een kelk, een missaal, ornamenten en altaardwalen. Hij verbond aan dit altaar nog een uitkering voor de kapelaans en de armen. Ook het altaar van de H. Drievaldigheid komt in de Oirschotse schepensprotocollen meermalen ter sprake zonder aanwijzing voor enige groeperingsvorming.15)
4. De kapel van Sint Odulphus te Best 1437.08.20. De datum is die van de officiële stichtingsakte. Er was echter aan deze officiële stichting heel wat voorafgegaan en er zou nog heel wat volgen, voordat de inwoners van de drie Oirschotse herdgangen erin slaagden hun doel te bereiken: een eigen parochie met een eigen heilige als patroon.16) Op de plaats waar Odulphus geboren was, had al eeuwen een houten kapel gestaan, maar wilden de inwoners van Best bereiken, dat zij een eigen parochie kregen, dan

zouden ze moeten zorgen voor een stenen kerk. Dat deze gedachte al jaren vóór 1437 leefde bij de Bestse mensen, blijkt uit een testament van 1421, waarin Giselbertus van Helmont een jaarpacht van 4 lopen rogge legateerde aan de Odulphuskapel te Best, in zoverre daar een blijvende kapelanie gesticht zal worden'.¹⁷⁾ Zeven jaar later legateerde Henrick Sloetmekers een jaarpacht van 1 lopen rogge aan het bestuur van de Odulphus-kapel.¹⁸⁾ In 1431 kreeg het kapelbestuur weer als legaat een jaarpacht van 1 lopen rogge en 1 lopen gerst voor een Mis van Wouter Wouterszoon van Coudenberghen.¹⁹⁾ Hieruit blijkt, dat de inwoners van Best reeds in 1421 een aktie begonnen waren voor de bouw van een (stenen) kapel en dat men in 1428 in deze actiegroep een bestuur gevormd had. Uit de oprichtingsakte blijkt de toezegging van een jaarlijkse bijdrage door meerdere tientallen inwoners om deze fundatie een financiële basis te geven.²⁰⁾ Pas in 1497 zou deze fundatie ondanks verzet van het Oirschotse kapittel door bisschoppelijk ingrijpen tot een beneficie verheven worden²¹⁾ en in 1553 een eigen parochie worden.²²⁾ Vóór die oprichtingsdatum van de parochie Best treffen we reeds het Sint Odulphusgilde aan, dat blijkens zijn kaart d.d. 1531.06.26 zeer nauw verbonden was met de 'Sunte-Odulphuscappelle'.²³⁾ Zo is het intrede- en het uitredegeld verschuldigd aan de 'Sunte-Odulphuscappelle' (art. 5). Natuurlijk neemt het gilde officieel deel aan de processie 'opten kermisdach van Best ende op Sunte Odulphusdach' (art. 7). In 1531 moesten de inwoners van Best nog begraven worden in Oirschot. Alle gildebroeders dienen bij die begrafenis aanwezig te zijn. De boete voor de afwezigen was ten bate van de kapel (art. 8). Ook de boeten voor degenen die hun verkiezing tot deken niet wilden aanvaarden, was voor de kapel en indien de aftredende dekens niet op tijd hun rekening deden, was de boete half voor de kapel (art. 11). Het ligt dus geheel in de lijn, dat het Bestse Sint Odulphusgilde gegroeid is uit de groepering die de kapel bouwde en het Sint-Odulphusaltaar fundeerde met de bedoeling dat deze stichting tot parochie zou uitgroeien.

5. Het beneficium van het H. Kruis 1437.09.23. Margareta dochter van Jan Zuetrix en Elisabeth weduwe van Daniel van Vlierden, vermoedelijk gezusters maar de eigen naam van Elisabeth wordt helaas niet vermeld, stichtten op het altaar van het H.Kruis in de Sint-Petruskerk een beneficium, dat de opdracht inhield van 2 Missen per week.²⁴⁾ Aangezien wij een priester Willem Vos vermeld vonden als rector van dit altaar in 1390,²⁵⁾ moet er een eerdere fundatie bestaan hebben, die mogelijk door het verlies van goederen of door het uiteenvallen van een groepering was teniet gegaan. Ook later hebben verschillende mensen schenkingen gedaan aan deze fundatie. Zo kreeg zij in 1517 een jaarrente als legaat van Henrick Claeus Goessens.²⁶⁾ In de zestiende eeuw blijkt de Mis op vrijdag gezongen te zijn geweest, vermoedelijk bepaald in een fundatie die wij niet teruggevonden hebben. In 1531 schonk Dirck Jacobszoon van Haut een jaarrente van 20 stuivers voor de toen al bestaande gezongen Mis op vrijdag.²⁷⁾ In 1533 droeg de kerk een jaarrente van 10 stuivers over aan de gezongen Mis ter ere van het H.Kruis op vrijdag en nog een jaarrente van 21 stuivers aan 'de drie zingende Missen' namelijk ter ere van Sint Anna op dinsdag, het H.Sacrament op donderdag en het H.Kruis op vrijdag.²⁸⁾ Dit zal de afwikkeling betreffen van opdrachten die het kerkbestuur uit een groter legaat in een paar testamenten had ontvangen. In 1546 kreeg het altaar zelfs een huis, vermoedelijk bedoeld als woonhuis voor de rector.²⁹⁾ Er zijn dus over een periode van meer dan anderhalve eeuw meerdere mensen bezig geweest met het bevorderen van de kerkelijke eredienst ter ere van het H.Kruis, zonder dat wij aanwijzingen vonden, dat hier een georganiseerde groepering werkzaam was.
6. Het officie van het hoogaltaar 1484.05.20. De stichter, de Oirschotse kanunnik Joerden Janszoon van Geldrop, die ook kerkmeester was geweest, bepaalde, dat er elke dag 's morgens vroeg na de metten (ongeveer bij het aanbreken van de dag) een Mis moest worden opgedragen op het hoogaltaar door zijn natuurlijke zoon Jacob en na diens dood door een jaarpriester, door het kapittel aan te wijzen. Hij schonk aan het altaar ook een kazuifel, een albe en stoel en andere ornamenten. In 1505 voegde de toenmalige rector, Thomas Henrick Thomaszoon van de Snepschoet, een schenking aan de fundatie toe, op voorwaarde dat hij gedurende zijn leven deze functie zou mogen bekleden. Ofschoon dit in strijd was met de bepalingen van de stichter, werd het door het kapittel goedgekeurd.³⁰⁾ De vermeldingen, die wij vonden in het schepenprotocol, geven geen aanknopingspunt voor enige groepering rond deze fundatie.
7. Het beneficium van Sint Sebastiaan 1486.01.03. Jacob van Dormalen, notaris van het bisschoppelijk hof van Luik en inwoner van Oirschot, had mede op verzoek van zijn reeds overleden zoon Jacob, een altaar doen oprichten en consacreran ter ere van Sint Sebastiaan en daarop de gelijknamige fundatie gesticht met de verplichting tot 3 Missen per week, op maandag, woensdag en vrijdag. Hij schonk tevens een jaarrente van 2 pond aan de kerkfabriek voor het gebruik van de altaarbenodigdheden.³¹⁾ Dat zich rond deze fundatie een groepering gevormd heeft, kan enigszins vermoed worden uit een legaat, dat de fundatie in 1529 ontving uit het testament van Ansem Jacobs van Lievelt.³²⁾ Om het verband aan te tonen met het gilde van Sint Sebastiaan, zullen we een kritisch oog moeten werpen op de kaart van dat gilde, die niet van 9 maar van 1 augustus 1531 is.³³⁾ Er is een opvallende parallel met de kaart van het Sint Odulphusgilde van Best, die ruim een maand ouder is.³⁴⁾ De kaart van het Sint Odulphusgilde is niet geredigeerd door secretaris Jan Rutgers van Kerckoele maar 'aangebracht' door

de twee schepenen ten overstaan van wie de akte was gepasseerd. Vice-president-schepenen Andries van den Laeck zal het stuk hebben opgemaakt, dat aan het einde van het jaar door de secretaris werd ingeschreven in zijn protocol. Andries van den Laeck was ook weer een der schepenen ten overstaan van wie de kaart van het Sint-Sebastiaansgilde werd opgemaakt. Ditmaal schreef de secretaris de akte klaarblijkelijk direct in zijn protocol, waardoor nogal enkele doorhalingen, veranderingen en aanvullingen nodig waren. Sommige aanvullingen werden maar gedeeltelijk ingeschreven. Zij zullen op geheugen door de secretaris in de grosse zijn aangevuld, maar aangezien deze niet bewaard is, ontbreken ons enige bijzonderheden. Er is echter voldoende materiaal voor enige conclusies. Zoals bij het Sint-Odulphusgilde zijn er ook bij het Sint-Sebastiaansgilde twee instanties, aan wie betaald moet worden: in Best de Sint-Odulphuskapel en de schutterij; in Oirschot 'Sunte Sebastiaan' en de schutterij. Zoals in Best het intrede- en uittredegeld en de boete voor het niet aanwezig zijn bij de begrafenis van een gildebroeder ten bate van de Sint-Odulphuskapel waren, waren ze in Oirschot ten bate van 'Sunt Sebastiaan' (art. 5 en 9). Van enkele andere boeten is de bestemming door de onvolledigheid van de minuut niet na te gaan. De boeten op overtredingen op het gilde-technische vlak waren zowel in Oirschot als in Best ten bate van de schutterij. Wij menen hieruit te kunnen concluderen, dat met de bestemming 'Sunte Sebastiaan' evenals in Best de fundatie bedoeld is en dat er dus een innig verband is tussen de fundatie en de schutterij en dat de schutterij uit een groepering rond deze fundatie gegroeid is. Dat is ook te beluisteren in de beginwoorden van de kaart, waar wordt gezegd, dat men 'heeft gemaict, geordineert, oick vermaict ende vernyeut een minlycke geselstap ende schutterye Ons lijkt dit te moeten worden verstaan als dat men een groepering rond de fundatie van Sint Sebastiaan, mogelijk reeds als gilde in de betekenis van vereniging bestaande, heeft omgevormd tot een schutterij. Ook na de oprichting van het schuttersgilde speuren we mensen die zich verbonden voelen met het altaar van Sint Sebastiaan. Zo bepalen Henrick Augustynszoon Mengelen en Katharina, zijn echtgenote, in hun testament, dat zij begraven willen worden voor dat altaar, terwijl zij een legaat van 2 Karolusgulden nalaten 'tot reparatie van Sunte Sebastiaens autae voirescreven'.³⁵⁾

8. De beneficië van Sint Eligius, Sint Crispinus en Crispinianus 1486.03.14. Philippus de Mesmeker had in zijn testament aan zijn broer Nicolaas opdracht gegeven, om een altaar ter ere van de H. Eligius (de patroon der fijnsmeden) te stichten op voorwaarde, dat zijn familielid, Henrick van Esch daarvan rector zou worden. Hij verbond daaraan de lasten van 3 Missen per week, die echter vanwege de geringe inkomsten door het kapittel werden teruggebracht tot 2 Missen per week. In juli van het jaar daarop verzocht rector Henrick van Esch vanwege zijn geringe inkomsten en vermogen, om aan dit beneficië een kleine fundatie toe te voegen, die door Henrick van Beerze alias Greelmaker (= gareelmaker = zadelmaker) was gesticht ter ere van de H. Crispinus en Crispinianus (de patroons van de schoenmakers e.d.) ter aanvulling van een of ander beneficië. Het kapittel keurde deze vereniging goed en verbond eraan de opdracht van 2 Missen in de 3 weken. De oorspronkelijke stichter had aan de kerkfabriek een jaarpacht van 1 mud rogge geschonken voor de kosten van altaarbenodigdheden.³⁶⁾ Reeds in het jaar van de stichting en het daarop volgende jaar wist rector Henrick van Esch voor zijn altaar twee schenkingen van een jaarpacht van 1 lopen rogge te verkrijgen.³⁷⁾ Van enige groepering rond dit altaar is ons overigens niets gebleken.
9. Het beneficië van Sint Barbara 1491.01.23. De stichter van dit beneficië was Daniel van der Ameyden, collecteur van de inkomsten van de Luikse bisschop Ludovicus van Bourbon in het aartsdiakenaat Kempenland en stamvader van een belangrijke tak van die Oirschotse familie, waarvan vele leden belangrijke functies bekleed hebben en dikwijls ver buiten Oirschot zijn uitgezwermd. Uit de stichtingsakte leest Frenken, dat Daniel van der Ameyden vroeger al een fundatie gesticht had en er nu een tweede aan toevoegde.³⁸⁾ Op zich is deze lezing mogelijk, maar andere bronnen dwingen ons tot een andere verklaring. In 1476 blijkt de eerste fundatie al te bestaan, wat doet vermoeden, dat ze niet in verband te brengen is met de stichting van 1491.³⁹⁾ Een vermelding uit 1528, waarin sprake is van 'de twee rectoren van het Sint-Barbara-altaar der tweede fundatie', maakt duidelijk, dat de fundatie van 1491 een dubbelfundatie was met twee rectoren naast een reeds lang bestaande eerste fundatie.⁴⁰⁾ Ook wordt een renteverplichting aan 'de eerste fundatie' en aan 'de oude fundatie' nog afzonderlijk vermeld.⁴¹⁾ Wanneer deze eerste fundatie gesticht werd, is ons niet bekend. Er bestaan echter wel enkele aanwijzingen. In 1469 bestond het Sint-Barbara-gilde reeds, want op 24 februari van dat jaar nam Rutger Beelarts een jaarrente van 1 pond aan uit handen van Philips Dirckszoon van Berse 'tot behoef den gemeynen guldebrueders ende guldesusteren van der reyner maget ende joffrouw sunte Barbaren nu synde ende naemaels wesende ...'.⁴²⁾ In 1493 verkocht het Sint-Barbaragilde een rente, om een nieuw altaar te betalen.⁴³⁾ In de kaart van het Sint-Barbaragilde d.d. 1491.06.02 wordt bepaald, dat van alle boeten 1/3 bestemd is voor de heren, 1/3 voor de schutterij en 1/3 voor 'den beelde'.⁴⁴⁾ Wij menen hieruit te kunnen concluderen, dat het gilde van Sint Barbara vóór het afbranden van de eerste Sint-Petruskerk in 1462 daar een eigen altaar had, waarvan het beeld uit de brand gered kon worden en dat het gilde, toen de bouw van de tweede Sint-Petruskerk ver genoeg gevorderd was, dit beeld heeft

- herplaatst op het nieuwgebouwde gilde-altaar. Daardoor wordt het tevens waarschijnlijk, dat de eerste fundatie van het Barbara-altaar een fundatie van het gilde was. De innige band tussen de familie van der Ameyden en het Sint-Barbaragilde en tussen het gilde en het Sint-Barbara-altaar blijkt uit een legaat uit het testament van Mr. Corstiaen van der Ameyden, kanunnik te Luik, aan het gilde voor zijn jaargetijde.⁴⁵) Een andere aanwijzing voor de eenheid tussen gilde en fundatie vinden we nog in het legaat uit het testament van Willem Janszoon Vos in 1587 aan het gilde van een jaarrente van 4 Carolusgulden voor reparatie van de 'tafele van Sunte Barbaren altaer'.⁴⁶)
10. Het beneficie van Sint Petrus op het altaar van Sint Joris 1491.02.23. Deze stichting werd verbonden aan het altaar van Maria, Georgius (Joris) en Maria Magdalena.⁴⁷) Ofschoon wij de verwarring die er heerst omtrent de Maria-altaren in de Oirschotse kerk, niet met absolute zekerheid kunnen oplossen, willen we toch een verhelderende veronderstelling pomen. Frenken gaat er blijkbaar van uit, dat er slechts één Maria-altaar was, waarop vele fundaties waren gevestigd.⁴⁸) Nu wordt in de Oirschotse protocollen meermalen gesproken over het Maria-altaar aan de noordzijde.⁴⁹) Dit houdt in, dat er ook een Maria-altaar was aan de zuidzijde, zoals het nu nog is en zoals ook door Frenken wordt gezegd. Het hier bedoelde altaar was practisch zeker dat van de noordzijde en het werd ook dikwijls het Sint-Jorisaltaar genoemd of het altaar van O.L.Vrouw presentatie. Het eneficie van Sint Petrus op dit altaar werd gesticht door de Oirschotse priester en kanunnik Henrick Vos en door Hadewich weduwe van Petrus Henricks, mogelijk een zuster van de kanunnik. De verplichting bestond uit 2 Missen per week. Er zijn geen verdere aanknopingspunten gevonden.
11. Het beneficie van O.L. Vrouw, tweede fundatie ca. 1500. Daar in de copie het slot van de akte ontbreekt, is de juiste datum van oprichting niet bekend, maar door Frenken gesteld rond 1500.⁵⁰) Het beneficie werd gefundeerd op het altaar ter rechterzijde van het hoogkoor der Sint-Petruskerk, waar ook nu het Maria-altaar is, waarop reeds een beneficie gefundeerd was ter ere van O.L.Vrouw en een ter ere van de H. Joannes Evangelist, Martinus, Nicolaas en Odulphus. Om het vervolg van dit betoog goed te kunnen begrijpen, zal het goed zijn eerst iets te zeggen over dit altaar. Op 10 december 1423 had Jacob Croy, kanunnik van Sint Jan te Luik en executeur testamentair van zijn collega Jordaen Brant, alle renten voor de fundatie van de kapel van Sint Jan Evangelist, Martinus, Odulphus en Nicolaas overgedragen aan de Oirschotse kapitteldeken Gerardus de Heer. Dit was vermoedelijk de eindafwikkeling van de stichting van het onder nr. 1 genoemde beneficie.⁵¹) Nu was voor dit beneficie een aparte kapel gebouwd aan de Sint-Petruskerk, die in 1400 bij de kerkfabriek was geïncorporeerd. Als we ons nu realiseren, dat het beeld van O.L.Vrouw van de H. Eik volgens de overlevering rond 1400 gevonden is, kunnen we ervan uitgaan, dat dit beeld in deze kapel geplaatst is en dat rond dit beeld de broederschap van O.L.Vrouw ontstaan is en dat deze broederschap de eerste fundatie gesticht heeft, want bij de stichting van de tweede fundatie speelt de broederschap een wezenlijke rol. De fundatie werd gesticht krachtens testament van Mechtildis weduwe van Henrick van Driemylen door haar executeurs, die gemachtigd waren door haar en door de dekens der broederschap. De last der fundatie bestond uit 2 Missen per week op maandag en woensdag voor de zielrust van Henrick en Mechtildis en de overleden medebroeders en medezusters, vrienden en weldoeners van de broederschap. De rector werd voor de eerste keer voorgedragen door de executeurs en de dekens en broeders der confraterniteit. De volgende rectoren zouden benoemd worden door het kapittel 'met rade van beide dekens der confraterniteit'.⁵²) De Lieve-Vrouwe-broederschap was toen reeds een volledig georganiseerd maar overigens nog enkel kerkelijk gilde, zoals vastgelegd in de kaart van 20 oktober 1463, dat al bestond in 1420.⁵³) Om deze kaart goed te kunnen begrijpen moeten we ons verplaatsen in de locale historische omstandigheden. In het voorafgaande jaar was de (eerste) Sint- Petruskerk afgebrand. Het Mariabeeld was overgebracht naar de Mariakapel en ook de broederschap had daar tijdelijk haar zetel gevestigd. Vandaar dat in de aanhef van de kaart wordt gezegd, dat deze officiële oprichting en de bepalingen die worden gemaakt, 'niet in enigen achterdeele mer in vordel der parochiekerken Sunte Peters' bedoeld zijn. Dat de kermisdag (= kerkmis = viering der kerkwijding) van de Mariakapel werd gevierd, zullen we als een voorlopige regeling moeten zien, totdat de Sint-Petruskerk herbouwd zou zijn. Bij intrede en uitrede was men verschuldigd 'Ons Liever Vrouwen (dit is de fundatie of het altaar) een pont was ende der bruederscappen VII Vleemsch'. (art. 6) Nu men in een officiële akte aan een zuiver godsdienstige broederschap om de onderlinge band te versterken ook enig gezelligheidskarakter gegeven had door het invoeren van teerdagen, diende men ook enige onderscheiding te maken in de financiën. Dat in 1463 geen vrouw een bestuursfunctie zou hebben in de broederschap, ligt geheel in de lijn van die tijd. Dat in de formulering van de kaart enkel gesproken wordt over broeders, wil echter niet zeggen, dat een vrouw geen lid zou kunnen zijn. In 1552 noemt Eva weduwe van Anthonis Michielsens zich lid van de broederschap in haar testament, waarin zij ook een legaat aan de broederschap nalaat.⁵⁴)
12. Het beneficie van Sint Catharina ca. 1500. Dit beneficie wordt door Frenken niet vermeld. De stichtingsakte is ook niet bewaard, maar we weten, dat dit beneficie werd gefundeerd door Amelryck Boot uit diens testament.⁵⁵) In dit testament d.d. 1471.10.06 gaf hij opdracht tot de stichting van het

Bootsgasthuis, later Begijnhof genoemd, en van deze fundatie. Omdat de afwikkeling van zijn testament nogal wat voeten in aarde gehad heeft en pas rond 1500 is afgewerkt, hebben wij de stichting van de fundatie ook rond 1500 geplaatst. Amelryck Boot, van Oirschotse afkomst maar priester en kanunnik in 's-Hertogenbosch, verbond aan deze fundatie de verplichting van 2 Missen per week op het altaar van Sint Catharina, vóór hetwelk zijn ouders begraven waren en waar hij ook zelf, als hij in 's-Hertogenbosch zou overlijden, begraven wilde worden. In de Oirschotse schepenprotocollen komen wij deze fundatie enkele malen tegen onder de betiteling 'tweede fundatie'.⁵⁶) Dit wijst op het bestaan van een eerdere fundatie en wel die van het reeds lang bestaande gilde van Sint Catharina. De oudste vermelding van het Sint-Catharinagilde is van 1436.02.05. Het gilde stichtte toen een jaargetijde voor de overleden broeders.⁵⁷) D.d. 1466.03.05 vinden we een schuldbekentenis aan 'den rectoer van den gemeynen bruerscapen van Sente Kathelynen tot Oerscoe'.⁵⁸) Zoals bij het gilde van Sint Barbara is blijkbaar ook bij het Sint-Catharinagilde het beeld uit de brand der kerk van 1462 gered. In 1480 speuren we een schenking 'aan het beeld van Sint Catharina' voor Missen.⁵⁹) Pas twaalf jaar later was de kerk zover herbouwd, dat men zoals bij Sint Barbara kon denken aan een nieuw altaar. D.d. 1492.09.14 verkocht het Sint-Catharinagilde diverse renten om een nieuw altaar te betalen.⁶⁰) In 1508 verkocht het gilde een rente om een raam in de kerk, vermoedelijk bij het altaar, te betalen.⁶¹) In 1506 erkende Goyart Jacop Kemps een jaarrente van 2 pond schuldig te zijn aan 'die luchtmeester(ess)en nu synde oft namaels wesende oft den provisoren der gulden van Sunte Katrinen in der kerecke van Oerschot'.⁶²) Vermoedelijk is hier bedoeld op Margriet Beelarts, de stichteres van het Beelaertshofje, die ook in 1480, 1500, 1501 en 1508 wordt genoemd als lichtmeesteres van het gilde of van het altaar van Sint Catharina.⁶³) Zij zal voor de kaarsen maar vermoedelijk ook voor het altaarlinnen gezorgd hebben. Vrouwen hadden dan wel geen officiële bestuursfunctie in het gilde, maar iemand als Margriet Beelarts heeft zeker een belangrijke rol gespeeld. Nog in 1595 was er een personele unie tussen schutterij en fundatie, zoals is te lezen uit de kaart van 31 juli van dat jaar, waar in art. 1 wordt bepaald, dat er 4 dekens zullen zijn: 2 van het gilde en 2 van de schutterij.⁶⁴) We kunnen hier moeilijk iets anders uit lezen dan dat in de gedachtewereld der leden, gilde identiek was met fundatie en dat de schutterij een bijkomende ontwikkeling was. Deze kaart zal een oplossing hebben moeten brengen voor een zware onenigheid in het gilde, want op Catharina-dag 1593 (25 november) had het gilde geteerd in 3 partijen in 3 herbergen.⁶⁵)

13. Het beneficie van Sint Willibrord 1504.08.23. stichtte dit beneficie bij testament ter ere van O.L.Vrouw presentatie en de H. Willibrord op het altaar, dat naast deze namen ook die van Sint Joris draagt, zoals besproken onder nr. 10. Deken Willem Aarts was stadhouder geweest van de lenen der abdij van Echternach in Brabant en Zeeland, vandaar zijn devotie voor Sint Willibrord. De last van de fundatie was 3 Missen per week. De stichter maakte een legaat aan de kerk van 25 Rijns gulden voor de aanschaf van ornamenten en een jaarrente van 2 pond voor altaarbenodigdheden.⁶⁶) Wij vonden geen verband met een groepering.
14. Het beneficie van Sint Anna en Oda 1505.08.05. Margriet Beelaerts, ons reeds bekend als lichtmeesteres van het gilde/altaar van Sint Catharina en stichteres van het Beelaertshofje in nr. 12, stichtte dit altaar met het beneficie. Deze zelfbewuste dame had zich tot de paus gewend, om bij bulle pauselijke goedkeuring te krijgen voor haar stichting en later bij breve nog een wijziging in de voorwaarden, welke geste het Oirschotse kapittel zeker niet aangenaam zal zijn geweest. Het beneficie had twee rectoren, die om beurten dagelijks de Mis zouden opdragen.⁶⁷) Margriet leefde nog tot 1517, maar er zijn geen aanwijzingen, dat zich rond haar stichting een groepering gevormd heeft.
15. Het beneficie der twaalf apostelen en Sint Hubertus 1514.03.29. Altaar en beneficie werden gesticht door de Oirschotse kanunnik Aert de Crom en na zijn dood gerealiseerd door zijn twee zusters, met de verplichting van 2 Missen per week.⁶⁸) Ook rond dit beneficie is geen groepering spoorbaar.

Ongedateerde Oirschotse misfundaties

16. Het Sint-Jorisaltaar. In het oudst bekende zoen-acckoord van 1464 wordt gesproken over betaling van het zoengeld op het Sint-Jorisaltaar,⁶⁹) zoals later nog herhaaldelijk gebeurt. Op dit altaar waren twee fundaties gevestigd ter ere van Sint Joris.⁷⁰) Het is verleidelijk om te veronderstellen, dat de twee Oirschotse Sint-Jorisgilden ieder uit één dezer fundaties gegroeid zijn, maar deze veronderstelling lijkt niet reëel. Over het altaar zijn nauwelijks gegevens bewaard gebleven. In feite zijn de kaarten van de beide Sint-Jorisgilden onze enige bron. In de kaart van het Sint-Jorisgildedorp d.d. 1539.09.16 is de relatie met het Sint-Jorisaltaar duidelijk te bespeuren.⁷¹) Als intreegeld betaalt men 1 pond was 'tot reparatie des altairs van Sint Joris'. (art. 1) Wat na betaling van de requiemmis zal overblijven van het ingeleverde zilver, is bestemd 'tot reparatie des altairs ende beeldt van Sint Joris'. (art. 5) Wie bij afwezigheid zijn gelag niet wil betalen, is het dubbele bedrag verschuldigd, waarvan 1/3 komt aan 'Sint Joris'. (art. 8) Alle boeten vallen voor de helft toe aan het Sint-Jorisaltaar en voor de helft aan de gildebroeders. (art. 21) In art. 12 van deze kaart wordt het aantal leden beperkt 'tusschen XL ende

vyftich personen'. Wanneer men hiermede rekening houdt en naast de kaart van het Sint-Jorisgilde-dorp de kaart van het Sint-Jorisgilde van Straten legt, lijkt deze laatste kaart een vereenvoudiging van de eerste. Het lijkt daarom meer waarschijnlijk, dat het Sint-Jorisgilde van Straten zich heeft afgesplitst van het Sint-Jorisgilde-dorp om deze redenen: het beperkte ledenaantal, de relatief hoge kosten en de vermoedelijk enigszins elitaire houding van het Sint-Jorisgilde-dorp. In de kaart van het Sint-Jorisgilde van Straten d.d. 1542.06.08 72) zien we dan ook: geen intredegeld, geen beperking van het ledental (vermoedelijk had men eerder te weinig leden), minder kosten en veel minder bepalingen. Ook de band met het Sint-Jorisaltaar is aan het vervagen. Alleen bij het uitredegeld, dat men wel moet betalen (hier is weer het geringe ledental te beluisteren) wordt bepaald, dat dit voor de helft is 'tot reparatie van Sint-Jorisaltaar'. (art. 9)

17. Het Sint-Brigida-altaar in de Mariakapel. Dit altaar wordt vermeld in 1464 en nog vele malen daarna, zonder dat er blijk is van enige groepering rond deze fundatie.73)
18. Het altaar van O.L. Vrouw in de kerk van Best. De inwoners van Best hebben hun parochie met grote toewijding en een aaneenschakeling van meestal betrekkelijk kleine giften opgebouwd, zodat er geleidelijk op elke dag een gefundeerde Mis was. In 1477 wordt een fundatie van 1 Mis per week op het Maria-altaar vermeld.74) Reeds in 1518 wordt een fundatie voor een zevende Mis vermeld en in 1534 een rente 'tot chiragie' van het altaar van O.L.Vrouw.75) Ofschoon dus verschillende inwoners van Best aan dit doel hebben samengewerkt, is er geen aanwijzing gevonden voor enige organisatie.
19. Het altaar van Sint Lucia in de Mariakapel. Slechts enkele malen vonden we dit altaar genoemd en wel voor het eerst in 1485.76) In 1540 treedt een rector voor dit altaar op,77) maar van enige groepering is geen spoor.
20. Het altaar van de H. Monulphus en Gondulphus en Dymphna Onder de eerste namen komt het altaar slechts een enkele maal voor en wel in 1486.78) Later komt het meestal voor onder de naam van Sint Dingen.79) Er is geen aanwijzing voor een groepering.
21. Het altaar van de H. Geest. De rector van dit altaar, die we vermeld vinden in 1499,80) had waarschijnlijk ook een functie in de armenzorg. De aanwijzingen daarvoor zijn echter erg vaag. Nog in 1578 is sprake van een pacht verschuldigd aan de rector van het altaar van de H.Geest,81) zonder dat er aanwijzing is voor een groepering tenzij de tafel van de H. Geest, die geen fundatie was maar de institutionele kerkelijke armenzorg.
22. Het H. Sacramentsaltaar. In 1519 wordt een schenking vermeld aan 'den drie zingende Missen te weten Sacramenti, Crucis et Anne'. 82) In de loop van de zestiende eeuw werden meerdere schenkingen gedaan aan dit altaar.83) In 1587 wordt de installatie vermeld van Sebastiaen Swinnen als 'rector S. Sacramenti'. 84) Ofschoon we de broederschap van het H.Sacrament nooit vermeld vonden, kunnen we als zeker aannemen, dat dit het altaar van de broederschap was, die in 1964 nog in wezen was en elke donderdag een gezongen Mis deed opdragen gevolgd door een korte Sacramentsprocessie. Deze broederschap is altijd zuiver kerkelijk gebleven. Haar archieven zijn in het begin van deze eeuw verloren gegaan.
23. Het altaar van Sint Anthonis. De oudst gevonden vermelding van dit altaar is van 1520.85) Mogelijk was deze fundatie gevestigd op het altaar van het H. Kruis. Deze twee fundaties hadden één rector, die de bezittingen als een eenheid beheerde.86)
24. Het altaar van Sint Anna in de kerk van Best. Bij de vele schenkingen die de inwoners van Best gedaan hebben om hun parochie op te bouwen, treffen we vanaf 1548 ook driemaal een gift aan voor de fundatie van Sint Anna.87) Nu is er in Best een Sint-Annagilde geweest, dat d.d. 1785.07.18 zijn kaart liet registreren, die echter was opgesteld op 20 oktober 1760, toen het gilde al 10 á 12 jaar bestond.88) Met een interval van twee eeuwen kunnen we moeilijk denken aan een binding tussen fundatie en gilde. Toch moet het ons niet verwonderen, als Sint-Anna-altaar, Sint-Annagilde en Sint-Annakapel symptomen zouden zijn van een eeuwenlange constante traditie.
25. Sint-Andriesaltaar. Slechts eenmaal, in 1574, wordt dit altaar genoemd.89) Voor het overige tasten we helemaal in het duister.

Andere Oirschotse fundaties

Onder de voorgaande nummers hebben wij alleen gesproken over die fundaties, die de verplichting meebrachten van één of meer Missen per week. Bij sommige van deze fundaties was ook de verplichting tot een jaargetijde voor de stichter opgenomen. Naast de enkele reeds vermelde jaargetijden bestonden er in de Oirschotse kerk nog vele tientallen andere gefundeerde jaargetijden.

Hoewel deze jaargetijdenfundaties en enkele andere bekende stichtingen geen aantoonbaar verband hadden met het gildewezen, meenden we ze even te moeten memoreren om u enige indruk te geven van de enorme hoeveelheid stichtingen op kerkelijk gebied. Evenals de financiering van de kerkbouw een even groot monument was als het kerkgebouw zelf,90) was ook het geheel van kerkelijke stichtingen een in de loop der eeuwen opgebouwd monument, waarop wij slechts door langdurige inspanning enig zicht krijgen. De

jaargetijdenfundaties waren reeds in de veertiende eeuw zeer talrijk, zoals blijkt uit het jaargetijdenboek van het Oirschotse kapittel van het einde van die eeuw.⁹¹) Het doel van deze fundaties was het jaarlijks doen opdragen van een plechtige gezongen Mis voor de zielenrust van de stichter en zijn familie met meerdere plechtigheden daaromheen zoals het bidden of zingen van de vigiliegetijden der overledenen.

Ter illustratie noemen we nog enkele fundaties, waarvan de sporen gevonden werden in de Oirschotse schepenprotocollen.

In 1557 blijkt er een fundatie te bestaan van de 'Gulden Mis'. De gulden Mis was een plechtige Mis ter ere van Maria op Quateremperwoensdag van de Advent (woensdag na de derde zondag van de Advent).⁹²)

In 1490 stichtte de Oirschotse priester Louis van Rijsingen bij testament een fundatie tot het zingen van een Lof op zaterdag in de Mariakapel.⁹³) In 1495 blijkt de Oirschotse priester Willem Vos deze fundatie bij testament te hebben uitgebreid tot een dagelijks Lof ter ere van Maria in deze kapel.⁹⁴) Nog in 1571 vermaakte scholaster Gysbert van der Hert een legaat van 4 Karolusgulden per jaar aan dit dagelijks Lof.⁹⁵)

Op vrijdagde werd ter ere van het H.Kruis een Lof gezongen, zoals blijkt uit de vermelding in 1506 van een gefundeerde uitdeling aan degenen die dit Lof bij woonden.⁹⁶)

Het is goed ons te realiseren, dat de middeleeuwse mens grote waarde hechtte aan een continu uitoefenen van de kerkelijke eredienst. Hij beschouwde de geestelijke stand als het instituut om deze eredienst in zijn naam gestalte te geven en bouwde een indrukwekkend conglomeraat van stichtingen om hiervoor een financiële basis te leggen.

Wij menen aannemelijk gemaakt te hebben, dat de bekende nog bestaande of verdwenen Oirschotse gilden in deze context zijn ontstaan als kerkelijke groeperingen tot stichting van een misfundatie of rond een reeds eerder door een particulier gevormde stichting.

Een raadselachtige zaak vraagt nog onze bijzondere aandacht. Hiermee beginnen we tevens een overzicht van de in Oirschot speurbare gilden met hun achtergronden in zoverre bekend.

Overzicht van de Oirschotse gilden

Het gilde van Sint Jan Baptist of 'de oude schut'

Er zijn drie rekeningen bewaard van teerdagen in de jaren 1620 en 1621 en vermoedelijk 1619.⁹⁷) Die van 1620 heeft als opschrift: 'Specificatie van de personen der gildebreders van Sint Jan Baptista tot mynen huysse den 28 augustus 1620 geteert'. Dan volgen twee lijsten namen met de aantekening of zij betaald hebben. Boven de eerste staat 'saterdaechs', boven de tweede 'Gelaech van den Sondach by de sop'. De tweede rekening heeft het volgende opschrift: 'De oude schut aengenomen in den somer in den jaere 1621 yeder manspersoon voor VI stuivers min een negenmenneken ende de vrouwe voor V stuivers min een negenmenneken — VI vry maelyden'. De derde is niet gedateerd en niet voorzien van een opschrift; we laten ze daarom buiten beschouwing. Het handschrift is bijna zeker van secretaris Jan de Metser, die dus blijkbaar ook herberg hield. Daardoor is verklaard, hoe deze stukken in het dorpsarchief verzeild zijn geraakt. Mede omdat de teerdag werd gehouden op zaterdag 28 en zondag 29 augustus, het feest van Sint Jan's onthoofding, moeten we wel aannemen, dat de vermelding correct is. Van dit gilde is geen enkele andere vermelding bekend noch reppen de archieven van een fundatie ter ere van Sint Jan Baptist. De naam 'oude schut' zal inhouden, dat dit gilde als eerste in Oirschot begonnen is met schieten. Het is dus goed mogelijk, dat het al een kaart had van vóór 1463. Wij plaatsen dit overigens onbekende gilde daarom voorop in dit overzicht.

Het gilde van Sint Catharina

Reeds in 1436 werd dit gilde als zodanig vermeld, zoals besproken onder nr. 12 van de misfundaties. Uit vele vermeldingen blijkt, dat dit gilde een misfundatie beheerde, wat doet veronderstellen, dat het deze zelf gesticht had. De Bossche kanunnik Amelryck Boot, die van Oirschotse afkomst was en van ouderswege een innige relatie met dit gilde had, stichtte rond 1500 een tweede fundatie ter ere van Sint Catharina. In later tijd is de schutterij een bijkomende activiteit geweest van dit gilde, zoals blijkt uit de kaart van 1595.

De broederschap van O.L. Vrouw

Bij de eerste kaart van 1464 is er geen sprake van enige schutterlijke activiteit, maar blijkt O.L.Vrouwebroederschap een zuiver kerkelijke vereniging te zijn. Uit de bepalingen daarin rond de Mariaprocessie en de rol van het gilde bij de stichting van de tweede fundatie van O.L.Vrouw kunnen we afleiden, dat dit gilde ontstaan is rond de verering van O.L.Vrouw van de H.Eik en de eerste misfundatie ter ere van haar gesticht zal hebben. (zie onder nr. 11) Pas in de tweede kaart van 1539 blijkt dit kerkelijk gilde ook te zijn overgegaan op het schieten met de voetboog.⁹⁸)

Het gilde van Sint Barbara

Evenals het gilde van Sint Catharina blijkt ook dat van Sint Barbara al een traceerbare tijd te bestaan vóór het een kaart krijgt. In 1469 is de oudst bekende vermelding. Uit verschillende andere vermeldingen en de kaart van 1491 kon (in nr. 9) geconcludeerd worden, dat het gilde van Sint Barbara in de eerste Sint- Petruskerk een eigen altaar had, waarop een fundatie gesticht was, welk altaar werd herbouwd toen de bouw van de tweede Sint-Petruskerk ver genoeg gevorderd was.

Het gilde van Sint Odulphus te Best

Reeds meer dan een eeuw voordat het Sint-Odulphusgilde zijn kaart kreeg, waren de inwoners van de drie Bestse herdgangen bezig geweest met de bouw van de kerk en de fundering van de liturgische eredienst daarin. Omdat een kerk een officieel kerkbestuur diende te hebben, was een personele unie tussen fundatie, in casu parochie, en daaruit gegroeide schutterij ondenkbaar. In de kaart van het Sint-Odulphusgilde van 1531 was de innige band echter overal tastbaar, zoals beschreven onder nr. 4.

Het gilde van Sint Sebastiaan

De kaart van dit gilde van 1531 geeft een duidelijke band met de in 1486 door een particulier gestichte fundatie, zodat onder nr. 7 geconcludeerd kon worden, dat dit gilde uit een groepering rond deze fundatie gegroeid zal zijn. Dat zulks op zeer korte termijn werd gerealiseerd, is te begrijpen, omdat in die tijd de schutterlijke activiteit in de regio een hausse beleefde.

Het gilde van Sint Joris in het dorp

Evenals het gilde van Sint Sebastiaan is dit gilde ontstaan in de genoemde hausseperiode, maar rond een vermoedelijk zeer oude fundatie, waarmee de band in de kaart van 1539 duidelijk is, zoals beschreven onder nr. 16.

Het gilde van Sint Joris in Straten

Zoals beargumenteerd onder nr. 16 is dit gilde vermoedelijk een afsplitsing van het Sint-Jorisgilde-dorp, waarbij men niet behoeft te veronderstellen, dat de leden eerst lid geweest zijn van het gilde van Sint-Joris-dorp, maar eerder dat zij bij het begin van schutterlijke activiteiten zich gepasseerd voelden en in de overgangperiode een eigen weg gegaan zijn.

Het gilde van Sint Anna te Best

Bij de stichting van dit gilde in de achttiende eeuw is natuurlijk geen continuïteit met een oude fundatie speurbaar. (zie nr. 24) Er zijn in die tijd meerdere schutterijen opgericht, die toen enkel werden gezien als instelling van vermaak en ontspanning. Dat Sint Anna als patrones gekozen werd, kan echter evenals de bouw van de Sint-Annakapel teruggaan op oude reminiscentie.

Het Ambrosiusgilde

Op 8 maart 1766 werd de oprichting van deze 'Ambrosiaansche broederschap' door vele tientallen leden getekend.⁹⁹ In deze akte staat tevens vermeld, dat de vereniging reeds vanaf 1751 in min of meer los verband bestond. Rond deze tijd zijn meerdere van deze 'biegulden' begonnen met als doel de bevordering van de bijenteelt. Verscheidene van deze 'biegulden' zijn later ook schutterijen geworden, maar in Oirschot is daar geen aanwijzing voor gevonden, al heeft de broederschap zeker tot 1868 gefunctioneerd.

Het gilde van Sint Petrus

Dit jeugd-gilde bestond uit jongens, die te jong waren om toegelaten te worden tot de gewone schuttersgilden. Er bestaat een ledenlijst met leeftijdsopgave van 1812. ¹⁰⁰) Het gilde blijkt bestaan te hebben van 1760 tot 1852. ¹⁰¹) Er is verder bijna niets van bekend.

Samenvattend kunnen we zeggen — het gilde van Sint Jan of de oude schut buiten beschouwing latend bij gebrek aan gegevens — dat de Oirschotse gilden van Sint Catharina, O.L.Vrouw en Sint Barbara in eerste instantie kenbaar worden als kerkelijke broedersschappen, die een misfundatie beheerden, welke zij daarom vermoedelijk zelf gesticht hadden.

Uit de inwoners van Best, die zich met hart en ziel hadden ingezet voor hun kerk en de realisatie van de kerkelijke diensten, vormde zich het Odulphusgilde als schutterij, steeds nauw verbonden blijvend met de belangen van hun kerk.

Het gilde van Sint Sebastiaan en de gilden van Sint Joris vormden zich uit een groepering rond een recente of reeds lang bestaande misfundatie.

De latere gilden ontstonden naar analogie van de hun bekende gilden, welke wijze van ontstaan toen reeds in vergetelheid geraakt was.

Enkele nadere beschouwingen

Naar aanleiding van de in Oirschot gevonden gegevens kunnen enkele aspecten van de oude gilden enigszins verhelderd worden.

De betekenis van de kaart

De kaarten van de Oirschotse gilden zijn uitgegeven door de schepenbank, de schepenen met eventueel de schout(en) als officier van justitie. Ze hebben dan ook geen andere dan een financieel-juridische betekenis, die ook als enige heel duidelijk in de eindformulering van de kaart wordt uitgesproken. Deze houdt namelijk in, dat het reglement door de schepenbank wordt erkend en dat deze daaraan een zekere publiekrechtelijke autoriteit verleent, zodat de daarin vastgestelde contributies en boeten zonder vonnis onmiddellijk opeisbaar zijn, zodat het gildebestuur (met behulp van de vorster) een pand kan nemen en dit verkopen tot delging van de schuld en dat het onwillige lid de zaak pas voor de schepenbank kan brengen, nadat hij zijn schuld voldaan heeft. Enig ander effect, op welk terrein dan ook, hadden de Oirschotse gildekaarten niet, in tegenstelling tot de kaart van de oude schut van 's-Hertogenbosch.

Het doel van de gilden

In de kaarten van de oude Oirschotse gilden komt hun bedoeling duidelijk naar voren: het opluisteren van kerkelijke plechtigheden met name processies en de bevordering van de onderlinge band door gezamenlijke teerdagen en schietoefeningen en -wedstrijden. Een taak op enig terrein van burgerwacht komt nergens ter sprake en blijkt ook uit geen enkel ons bekend gegeven.

Wat wij burgerwacht zouden kunnen noemen, was in Oirschot totaal anders georganiseerd, niet op basis van vrijwilligheid zoals bij de gilden maar verplicht voor alle weerbare mannen en georganiseerd per herdgang. Elke herdgang had een kapitein, die telkens voor een jaar door de regenten werd benoemd. Over het algemeen werden de kapiteins der herdgangen gedurende meerdere jaren telkens herbenoemd. Vanaf 1585 vinden we de benoeming der kapitein vrij regelmatig aangetekend, maar deze organisatie is dan niet nieuw maar reeds eerder bestaande.¹⁰²) Deze kapiteins werden soms ook honderdmannen genoemd.¹⁰³) De kapiteins verdeelden hun manschappen in rotten onder bevel van rotmeesters. Zij deden in principe alleen dienst in hun eigen herdgang. Alleen in 1625 vonden we een aantekening, dat de regenten een kapitein en lui tenant in algemene dienst benoemden met de opdracht om 10 à 12 vrijwilligers aan te trekken, om deze groep in te kunnen zetten waar dat nodig was. ¹⁰⁴) Nergens is echter enig verband met gilden te bespeuren.

Noten

1. J. Lijten, 'De uitgiften der gemeynten van Veldhoven', in *Campinia* jrg. 19 (1989), blz. 185— 209 en 'Oirschot kocht zijn grenzen', in *Campinia* jrg. 20 (1990), blz. 4 — 35.
2. Prof. Dr. J. Bosmans, *Romme. Biografie 1896 1946*, Utrecht 1991, blz. 243 — 257 en 'Romme, zoon van Oirschot', in *Oog op Oirschot*, Oirschot 1991, blz. 317.
3. In 1659 schreven de Oirschotse schepenen aan de agent van de Meierij in Den Haag: 'Wy geloven seer well dat dye van Den Bosch ons tegen syn geweest, dye altyt de geheele Meyerye in't generael ende yedere vryheyt ende dorpe in't particulier hebben getracht hun prouffyt te verhinderen'. O.A.A.O., vrl. mv. nr. 8336. In het R.v.D.v.B. blz. 232 e.v.v. worden alle soorten van 'monopoly' verboden.
4. J. Lijten, 'De Oirschotse kapittelstatuten tot 1500', in *Campinia* jrg. 17 (1987), blz. 5; A.M. Frenken, *Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot, 's-Hertogenbosch* 1956, blz. 5.
5. Frenken, *Documenten*, blz. 181.
6. Frenken 181 en 228 — 230. R.A.N.B., A.K.O., 1166, nr. 7.
7. P.A.O., ch. 1400.05.02B.
8. Oirschots schepenprotocol van 1497, fol. VIIIvo.
9. Oirschotse scheoeprotocol 1526, fol. LXXIII. 139
10. Origineel: R.A.N.B., A.K.O., 1166, nr. 4, gepubliceerd in *Campinia* jrg. 6 (1976), blz. 86 (met foutieve datum).
11. Frenken, *Documenten*, blz. 181 en 230 — 233.
12. Aan de markante en invloedrijke figuur van Jan van den Doeren van Aarschot en zijn beide eveneens markante huishoudsters hopen wij later een afzonderlijke publicatie te wijden.
13. Oirschots schepenprotocol van 1473, fol. 24v0; 1476, fol. 13; 1489, fol. XLII; 1530, fol. XCIXvo vermeldt fungerende rectoren.
14. Frenken, *Documenten*, blz. 181 en 233: '... in divini cultus augmentum
15. Oirschots schepenprotocol van 1513 B, fol. XIV; 1528, fol. XCIIvo; 1535, fol. XCIIvo; 1583, fol. 413 vermeldt namen van rectoren.
16. Frenken, *Documenten*, blz. 182 e.v. en 234 — 237; J. Lijten, 'Een parochie in wording: Best 1437— 1553', in *De comme geoprend*, Eindhoven 1983, blz. 34 — 59, waaruit de volgende samenvatting is geëxcerpeerd.
17. Origineel: P.A.O., ch. 1421.07.18: 'Item legavit capelle Sancti Odulphi in Best quatuor lopinos siliginis annuatim et in quantum ibidem fundatur perpetua capellania'.

18. Authentiek afschrift van het testament d.d. 26 april 1428: A.T.H.G., ch. 1428.06.08: 'Item legavit predictus testator fabrice capelle beati Odulphi in Oerscot unum lopinum siliginis annuatim capiendum'.
19. Origineel: A.T.H.G., ch. 1431.09.12: 'Item legavit mense Sancti Spiritus in Oerscot unum lopinum siliginis annuatim et hereditarie solvendum, item adhuc eidem mense unum lopinum ordeï perpetue solvendum ... item fabrice beati Odulphi in Oerscot pro una missa totidem'.
20. Frenken, Documenten, blz. 236.
21. R.A.N.B., A.K.O., 1166, nr. 25; Frenken, Documenten, blz. 183; Lijten, Een parochie in wording, blz. 41.
22. P.A.Best, oudste pastoorsregister, fol. 306— 307v0; Lijten, Een parochie in wording, blz. 46 e.v.
23. J.A. Jolles, De schuttersgilden en schutterijen in Noord-Brabant I, 's-Hertogenbosch 1933, blz. 58 e.v., die enkele bepalingen citeert uit een afschrift in het bezit van het gilde, dateert de kaart op 26 maart 1531; blijkens de minuut in het Oirschots schepenprotocol van 1531, fol. XCIV e.v.v. (ingebonden vooraan in het protocol van 1540) is de kaart echter van 26 juni 1531. De verder aangehaalde bepalingen ontleenen wij aan deze minuut.
24. Frenken, Documenten, blz. 183 en 237.
25. Oirschots schepenprotocol van 1539, fol. LXXVII e.v.
26. Oirschots schepenprotocol van 1527, fol. LXXXVII.
27. Oirschots schepenprotocol van 1531, fol. VIIIvo.
28. Oirschots schepenprotocol van 1533, fol. LXXIV.
29. Oirschots schepenprotocol van 1546, fol. Vvo.
30. Frenken, Documenten, blz. 184 en 239 e.v.v.
31. Frencken 184 en 242 e.v.v.
32. Oirschots schepenprotocol van 1529, fol. LXXXIII.
33. A.E.M. van Esch, archivaris van het gilde, dateert de kaart op 9 augustus 1531 in zijn transcriptie in *Campinia* jrg. 6(1976), blz. 71 —75 en in *De Caert en attributen van het Sint-Sebastiaansgilde Oirschot*, Oirschot 1981, blz. 16 — 20. Hij leest de datering: 'Actum anno XXXI° IXa augusti' er staat echter 'Actum anno XXXI° prima augusti'.
34. Oirschots schepenprotocol van 1531, fol. XCIV e.v.v. (zie noot 23).
141
35. Oirschots schepenprotocol van 1539, fol. CXXVIIIvo.
36. Frenken, Documenten, blz. 184 en 245 e.v.v.
37. Oirschots schepenprotocol van 1486, fol. 61; 1487, fol. 14.
38. Frenken, Documenten, blz. 185 e.v.v.
39. Oirschots schepenprotocol van 1476, fol. 10 en 29vo.
40. Oirschots schepenprotocol van 1528, fol. LXXXIX.
41. Oirschots schepenprotocol van 1527, fol. XXXVII en LIIvo.
42. Oirschots schepenprotocol van 1469, fol. 12.
43. 29 1493, fol. XI e.v.
44. Jolles, De schuttersgilden II, blz. 58.
45. Oirschots schepenprotocol van 1535, fol. I.
46. Oirschots schepenprotocol van 1587, fol. 262v0 e.v.v.
47. Frenken, Documenten, blz. 187.
48. Frenken, 187 —189 en 275, noot 17.
49. Oirschots schepenprotocol van 1532, fol. XIVvo; 1541, fol. XXXV en XCIX; 1587, fol. 218vo.

50. Frenken, Documenten, blz. 188.
51. Frenken, Documenten 275, noot 19 naar R.A.N.B., A.K.O., I 167, A32e.
52. Frenken, Documenten 188.
53. Oirschots schepenprotocol van 1463, fol. 21vo e.v.v., gepubliceerd in Campinia jrg. 3 (1973), blz. 236"e.v.v. en ch. 1420.12.10.
54. Oirschots schepenprotocol van 1552, fol. X.
55. Archief fundatie Amelryck Boot, vrl. inv. nr. 2330, afschrift van zijn testament d.d. 1471.10.04 (onvolledig maar aan te vullen uit afschrift in R.v.D.v.B., blz. 640 e.v.v.
56. Oirschots schepenprotocol van 1529, fol. LXXXIXvo; 1591, fol. 441 e.v.
57. R.A.N.B., A.K.O., I 167, A92.
58. Oirschots schepenprotocol van 1466, fol. Ivo.
59. Oirschots schepenprotocol van 1480, fol. 16vo.
60. Oirschots schepenprotocol van 1492, fol. 47.
61. Oirschots schepenprotocol van 1508, fol. V.
62. Oirschots schepenprotocol van 1506, fol. XXXIX.
63. Oirschots schepenprotocol van 1480, fol. 16v0; 1500, fol. XXXVI; 1501, fol. XVvo; 1508, fol. V.
64. Oirschots schepenprotocol van 1595, fol. 347 e.v.v.
65. Oirschots schepenprotocol van 1593, fol. LXXIV G.
66. Frenken, Documenten, blz. 189.
67. Frenken, Documenten 190.
68. Frenken, Documenten 191.
69. Oirschots schepenprotocol van 1468, fol. 3. Campinia jrg. 12 (1982), blz. 64.
70. Frenken, Documenten, blz. 275, noot 17.
71. Oirschots schepenprotocol van 1539, fol. CXII —CXVvo. Jolles, De schuttersgilden II, blz. 65 bespreekt deze kaart alsof hij de kaart van het Sint-Jorisgilde van Straten was.
72. Oirschots schepenprotocol van 1542, fol. LXIV e.v. Campinia jrg. 6 (1976), blz. 116 e.v.v.
73. Oirschots schepenprotocol van 1464, fol. 22vo.
74. Oirschots schepenprotocol van 1478, fol. 2\10.
75. Oirschots schepenprotocol van 1518, fol. XLVIII; 1534, fol. CXI e.v.v. f f57
76. Oirschots schepenprotocol van 1485, fol.
77. Oirschots schepenprotocol van 1540, fol. LVIII.
78. Oirschots schepenprotocol van 1486, blz. 61.
79. Oirschots schepenprotocol van 1518, fol. LXII; 1543, fol. LXVII e.v.v.

80. Oirschots schepenprotocol van 1499, fol. XXI.
81. Oirschots schepenprotocol van 1578, fol. XVIIvo.
82. Oirschots schepenprotocol van 1519, fol. IXvo.
83. Oirschots schepenprotocol van 1530, fol. Vivo en XXXIII; 1535, fol. LXXXV; Oirschots schepenprotocol van 1537, fol. XCIIIvo; 1539, fol. CXXVII.
84. Oirschots schepenprotocol van 1587, fol. 218vo.
85. Oirschots schepenprotocol van 1519, fol. 42.
86. Oirschots schepenprotocol van 1534, fol. LXXVIIIvo; 1538, fol. LIIvo.
87. Oirschots schepenprotocol van 1548, fol. VIVO; 1550, fol. LXIXvo; 1563, fol. LXXXVIII.
88. Protocol van allerhande akten van 1785, fol. 102 e.v.v. Gepubliceerd in Campinia jrg. 8 (1978), blz. 218.
89. Oirschots schepenprotocol van 1574, fol. 297vo.

90. J. Lijten, 'De financiering van de bouw der Oirschotse Sint-Petruskerk 1463-1512', in Campinia vorig nummer.
91. R.A.N.B., A.K.O., I 138.
92. Oirschots schepenprotocol van 1557, fol. LXVII.
93. Oirschots schepenprotocol van 1490, fol. 30.
94. Oirschots schepenprotocol van 1495, fol. XXIIvo.
95. Oirschots schepenprotocol van 1571, fol. L e.v.v.
96. Oirschots schepenprotocol van 1506, fol. IIvo.
97. Archief Gilde Sint Jan, vrl. inv. nr. 3914.
98. Jolles, De schuttersgilden II, blz. 64.
99. R.A.N.B., Collectie aanwinsten 1961, nr. 30. Gepubliceerd in Campinia jrg. 6 (1976), blz. 167-170 en jrg. 7 (1977), blz. 47—50 en 132—136.
100. O.A.A.O., vrl. inv. nr. 569: Campinia jrg. 9 (1979), blz. 213 e.v.
101. v. Esch, De Caert, blz. 85—89.
102. Oirschots schepenprotocol van 1585, blz. 110; vrgl. ook 1586, fol. 187; 1587, fol. 218; 1588, fol. 280vo.
103. Oirschots schepenprotocol van 1598, fol. 1.
104. O.A.A.O., vrl. inv. nr. 2653.